

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Multikulturalizmus

asszimilációknak messianisztikus vagy humanista esélyeit Németh László tagadta. Visszautasította. Valójában a Nyugat első generációjának asszimilációs kísérleteit is sikertelennek ítélte. „A háború Ady és Móricz nélkül egy meglehetősen összehangolt, nemes, nyugatias színű, kevesekhez szóló, magyar-zsidó irodalmat talált volna, szigetként lebegve a nagyvárosi ordenáréságban, sőt magának a Nyugatnak a mérsékelt ordenáréságában, ha fajtánk mélyei e két íróban (ti. Adyban és Móriczban) váratlanul föl nem nyílnak.” (uo. 57)

A magyar-zsidó irodalmat imígyen már régen elválasztották a magyar irodalomtól. Ha igaz a „zsidótlantás” vádjá azokkal szemben, akik a magyar polgárosodást olyannyira a Korrobori (az egymásra ítélt tánc) Adyától ihletett szellemében fogták fel, akkor figyelembe illendő venni azt a harcos disszimilációt, amelyik a két világháború közötti környezet vezető dallamát szólaltatta meg.

A két világháború közötti új asszimilációs ajánlat többfajta stratégiát kínált érintettjeinek. Új igazodást egy nyílt hegemoniára törő gondolathoz: ezt követte Sárközi György, Komor András, Pap Károly. A Németh Lászlótól kigúnyolt humanista vagy messianisztikus alternatívának is volt történelmi jogosultsága. Ignó Pál, Fejtő Ferenc s részben Déry Tibor így választott.

Nem volt itt esélyes választás: ezért is növekedett meg minden erkölcsileg jogos felelet súlya és üzenete. Mert mindegy volt milyen tudattal: a diszkriminációk sora a magyar irodalmon ütött sebet, miközben Szerb Antal, Halász Gábor, Radnóti Miklós és annyi társa, ahogyan a marxisták mondanák, egy tudatuktól független valóság áldozatai lettek.

Heller Ágnesnek hálásak lehetünk, hogy provokatív merészséggel az „idegen” ürügyén újra szólni mert azokról a sebekről és bűnökről, melyeknek története jószerivel mindmáig megíratlan.

UNGVÁRI TAMÁS

JEGYZETEK

- 1 Julie Kristeva: *Etrangers à nous même*, Paris, Fayard, 1990.
- 2 Tzvetan Todorov: *Nous et les autres: La Réflexion française sur la diversité*, Paris 1989.
- 3 Id. Hannah Arendt: *The Jew as a Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. Grove New York, 1978.
- 4 Isaac Deutscher: *The Non-Jewish Jew and Other Essays*. London: Oxford University Press, 1968. p. 25-27.
- 5 Jean Améry: *At the Mind's Limit - Contemplation by a survivor on Auschwitz and its Realities*. Bloomington, Indiana University Press, 1980. p. 95.
- 6 Saul Friedlander, szerk.: *Probing the Limits of Representation: - Nazism and the Final Solution*. Cambridge, Mass. Harvard, 1992.
- 7 Primo Levi: *The Memory of the Offense*. In: Roger S. Gottlieb (szerk.) *Thinking the Unthinkable - Meanings of the Holocaust*, New York, 1990. p. 403.
- 8 Móricz zsigmond: „Zsidó élet az irodalomban.” *Nyugat*, 1930. szept. 26. Ld. még. *Irodalomról, művészetről*, Bp. 1959. II. pp. 113-115.
- 9 Vö.: Bernard Lazare: „Juifs et israélites” in: *Entretiens politiques et littéraires*. I. 1990. Szept. pp. 178-9.
- 10 Patai József: *A Modern zsidóság útja*. In: *Harc a zsidó kultúráért*. Bp. É. n. p. 12.
- 11 Ady Endre: *Korrobori (1917) Nyugat*, 1924. I. pp. 3-5.
- 12 Németh László: *Kisebbségben*, Bp. 1942. p. 71.
- 13 Keszi Imre: „Németh László és a zsidóság”. *Libanon*, 1937. ápr. máj. pp. 41-48.
- 14 Vö.: William O. McCagg Jr. *Jewish Conversion in Hungary in Modern Times*. In: Todd M. Endelmann: *Jewish Apostasy in the Modern World*. New York, 1987. pp. 142-165.
- 15 *IMIT Évkönyv*, 25, 1908. p. 310.
- 16 Rákosi Jenő: *A zsidókérdésről - Mi az igazság?* Bp. 1920. p. 18.
- 17 Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. *Beszélő összkiadás*, Bp. 1992. II. P. 401.
- 18 Németh László: *Kisebbségben*. Bp. 1942. p. 77.

Világunknak aligha vannak olyan szegletei (s ha igen, akkor is legfeljebb csupán elvétve), melyeknek lakói etnikai és kulturális tekintetben teljességgel vagy akár csak többé-kevésbé homogének minősíthetők. Talán mindössze az extrém földrajzi elszigeteltségben élő archaikus törzsi társadalmak között – kuriózumként – akadhatunk ilyenekre, ám vélhetően már esetükben sem sokáig. Tetszik, nem tetszik: a gyakran emlegetett globalizálódás, minden ellentmondásos következményével együtt, egyelőre feltartóztatatlannak tűnik – az ezzel járó modern népvándorlásokat igazán hatékonyan nemigen gátolhatják meg sem a schengeni típusú egyezmények (a Habermas említette „jóléti sovinizmus”) alakította konkrét, sem pedig az új keletű nacionalizmusok által építgetett léleklbeli falak.

Ugyanakkor az is mindennapi tapasztalatunkká vált, hogy egy-egy ország, régió etnikai, kulturális összetettsége milyen súlyos konfliktusok, mennyi szenvedés vagy akár csak megalázó helyzet forrása lehet. A legbrutálisabb példák – a katalizmatikus délszláv háborúk, a kurdok hányattatásai, az algériai fundamentalisták vagy az afrikai törzsek rendezte vérfürdők rémisztő hírei – mindannyiunk számára jól ismertek. (Néhány nyugat-európai ország rendőrfőnöke épp e cikk írásának idején tanácskozik arról, hogy milyen intézkedésekkel lehetne megakadályozni a kurd menekültek bejutását a védett sáncok mögé, amiben nem indokolatlan félelmek keverednek emberbarátinak nemigen nevezhető attitűdökkel – már amennyiben az érintettek pusztán határőrizeti kérdésként kezelik az ügyet.) De utalhatunk a ciprusi görögök és törökök, az északír katolikusok és protestánsok viszályaira, a baszkok mozgalmára is. A szelídebb változatok közül kiemelhetjük a kanadai angolok és franciák, a flamandok és a vallonok közötti feszültségeket. A probléma ezektől eltérő típusát reprezentálhatja a Németországban vagy Franciaországban egyaránt fölerősödő idegenellenesség, a vendégmunkásokkal vagy bevándorlókkal szembeni atrocitások sorozata. Németországban például olyan irományt terjesztenek – állítólag százezres példányszámban –, melynek értelmiségi foglalkozású szerzői azt követelik, hogy „vonjanak meg minden jogot az országban élő idegenektől” (kiemelés: B. E.). Ráadásul a legrosszabb emlékeket idézve tiltakoznak a zsidók betelepülése ellen... Angliában pedig néhány hónappal ezelőtt majdhogynem belpolitikai válságot, az ügy vélhető valóságos súlyát messze meghaladó riadalmat okozott a Doverben megjelenő pár száz – Csehországból és Szlovákiából elmenekült – roma; fogadtatásuk aligha volt barátságosnak mondható. S a sort folytathatnánk az egykori tagköztársaságokban maradt orosz kisebbségek problémáival, az albán menekültek itáliai viszontalagságaival vagy akár az új-zélandi vagy ausztráliai bennszülöttek emancipációjának súlyos gondjaival. Ám nem is kell ennyire messzire mennünk, hiszen bárki számára nyilvánvalóak a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek különféle megpróbáltatásai vagy a magyarországi, szlovákai, csehországi romákat nap mint nap érő diszkriminációk. S a kérdéskör újabb metszetét véve emlékeztethetünk a nőket a világ megannyi régiójában sújtó hátrányos megkülönböztetésekre. Az antiszemizmus jeleire. A példákat még hosszasan folytathatnánk...

A multikulturalizmus ideológiája (és néhány országban a politikai gyakorlatba való átültetésének kísérlete) – legáltalánosabban fogalmazva – épp az etnikai és kulturális összetettség kihívásaira adott, széles elméleti alapotottsággal rendelkező válasznak tekinthető. Egynek a lehetségesek közül.

A főntebbi, merőben töredékes, szándékosan a legkülönfélébb típusokat felsorakoztató „leltárunk” is mutatja, hogy a multikulturalizmus szellemi irányzata korunk egyik legsúlyosabb kérdésére reagál, ezért szempontjait, következtetéseit és javaslatait – meggyőződésem szerint – ajánlatos lenne komolyan venni. A meglehetősen elterjedt vélekedéssel szemben ugyanis a multikulturalizmus nem valamiféle fellengzős, a valósággal köszönőviszonyban sem lévő – ezért megmosolyogni való – értelmiségi hóbort, noha sokféle válfaja között akadhat ilyen is (minden ideológiának vannak naiv álmodozói). Az etnikai, kulturális különbségeket védelmezve nem a fundamentalizmusokat, a szegregációt kívánja erősíteni, bár szélsőségeinek logikájából – ha nagyon akarja valaki – ilyen következtetések is levonhatók. Nem azonosítható az identitáspolitikával (vagy a Heller Ágnes és Fehér Ferenc értelmezésében vett biopolitika) legradikálisabb képviselőinek végletes nézeteivel sem, jóllehet előfordulhatnak ezekkel érintkező vetületei.

A multikulturalizmus mindenekelőtt amellett érvel, hogy bármely etnikailag összetett ország polgára szabadon választhassa meg identitását, lehessen akár többes identitása is, s eközben származása, hovatartozása, kulturális hagyományai, szokásai miatt semmiféle hátrány se érhesse, ennek legyenek intézményes garanciái az oktatástól kezdve a munkahelyválasztásig vagy a politikai jogok gyakorlásáig az élet minden jelentős mozzanatában. A multikulturalizmus eszméje – Joseph Raz értelmezésében – „arra való, hogy a különböző közösségeket segítse saját különálló kultúrájuk fenntartásában”, ám ennek során „nem eleve ellensége a változásnak, még akkor sem, ha az más kulturális csoportokkal való együttélés következménye”, mivel megköveteli, hogy „a különböző csoportok tagjai becsüljék és értékeljék társadalmuk más kultúráit”, s fenntartja azt a lehetőséget is, hogy „az egyének joga legyen kilépni saját kulturális csoportjából, vagy elutasítani azt”. A multikulturalizmus eszményeiben körvonala-zódó ideális állapot megközelítésének természetesen kemény és szerteágazó feltételei vannak. Közülük itt – ismét Raz gondolatmenetéből idézve – mindösszet egyet emelek ki: „Döntő fontosságú, hogy megtörjünk a nyomor, a műveletlenség és az etnicitás közötti kapcsolatot. Amíg bizonyos etnikai csoportok ennyire túl vannak reprezentálva a szegény, alulművelt, képzetlen vagy félig képzett munkások között, addig kulturális identitásuk iránt érzett megbecsülés, sőt az önbecsülés lehetőségei is meglehetősen korlátozottak.” (Meggyőződésem, hogy a magyarországi romák elismertetésének is ez az egyik legfontosabb szempontja.)

A multikulturalizmus jellegzetes problémaköre hazai szerzők munkáiban is fel-felbukkan (példá-ként Csepeli György, Dessewffy Tibor, Nagy Zsolt és Vörös Miklós írásaira utalhatunk), gazdagítva a téma ma már szinte könyvtárnyi szakirodalmát. A külföldi – főként angolszász – munkák azonban a hazai olvasó számára javarészt hozzáférhetetlenek. Ezért is tartom kivételesen fontos vállalkozásnak az *Osiris* és a *Láthatatlan Kollégium* közös gondozásában és *Feischmidt Margit* szerkesztésében megjelent szöveggyűjteményt, mely az áramlatot reprezentáló, vele foglalkozó

ORPHEUS
IRODALMI FOLYÓIRAT

tanulmányokból, könyvrészletekből nyújt gondolatébresztő válogatást. A közreadott műveket a szerkesztő bevezetője egészíti ki, mely jól áttekinthetően, a különböző álláspontokat mindvégig tárgyilagosan ismertető foglalta össze az irányzat legfontosabb sajátosságait, elméleti alapjait és vonzait, a leglényegesebb vitakérdéseket. Mert természetesen, a multikulturalizmus eddigi rövid történetét is más teóriákkal folytatott, valamint az áramlaton belüli polémiák jellemzik, a közelítésmódok, fogalomértelmezések és ebből eredően a konzekvenciák sokszínűsége – minden valamirevaló szellemi irányzathoz hasonlóan – innen sem hiányzik.

Maga a válogatás is arra törekszik, hogy minél teljesebb képet adjon a multikulturalizmus reprezentatív vélemény típusairól, a mellette és az ellene szóló érvekről, kulcsfogalmainak (identitás, etnicitás, idegenség, elismerés, kultúra stb.) értelmezéseiről. S noha tudjuk, hogy az ilyen kötetek esetében ki-kik mindenekelőtt a saját szellemi kötődéseit, vonzalmaikat megerősítő munkák súlyát, arányát szokta kivételes figyelemmel mérlegelni, ha elfogulatlanok próbálnak maradni, akkor itt – figyelembe véve a terjedelmi korlátokat is – nem nagyon lehet hiányérzetünk. Eredendően elméleti szempontokat érvényesítő összeállításról lévén szó, azt az – egyébként megfontolandó – igényt sem támaszthatjuk vele szemben, hogy a kanadai kívül miért nem foglalkozik más – jól vagy rosszul, de – működő modelljeivel (például az ausztráliai kísérlettel). S mivel minden válogatás egyszerűsített értelmezés is, ebből az aspektusból nézve az összeállítás – korrekt szakszerűséggel felsorakoztatva a nyitott kérdéseket, a vitatott, kétegyesekkel övezett részleteket – alapvetően igenli a multikulturalizmus törekvéseit.

A kötet egyik legáltalánosabb sugallata, hogy a multikulturalizmus eszméiből fakadó programoknak, mindenekelőtt a liberális demokráciákban lehet létjogosultságuk. Charles Taylor – és általában a kommunikatívusok – szerint azonban az egyéni jogokra koncentrált hagyományos liberalizmust ki kell egészíteni kollektív célok védelmezésével, meghatározott közösségek kulturális fennmaradását szolgáló garanciákkal. Ezzel az állásponttal vitatkozva Jürgen Habermas amellet érvel, hogy a kollektív jogok bevezetése rendszeridegen volna, amennyiben „megkérdőjelezi a modern szabadságértelmezés individualisztikus magját”, méghozzá fölöslegesen, mivel a taylori multikulturalizmus-felfogás által orvosolni kívánt problémák a liberalizmus eddigi szellemi keretein belül is megoldhatók. Végeredményben a liberalizmus és a multikulturalizmus összeegyeztethetőségének pozíciójából körvonalazza álláspontját a fontosabb már idézett Joseph Raz is, aki szerint „a kulturális csoportok nem vezethetők vissza egyéni cselekedetekre vagy lelkiállapotokra. A kulturális és más csoportoknak megvan a saját életük. De morális igényük a megbecsülésre és a virágzásra teljesen azon nyugszik, hogy fontosak az egyén boldogulásához. Ez a megfontolás liberális, mert a kultúrát mint olyan tényezőt hangsúlyozza, amely az egyéni szabadságnak tartalmát és formát ad. Az egyéni szabadság és boldogulás függ a megbecsült és virágzó kulturális csoportban való korlátolatlan tagságtól, ezért nem csoda, hogy olyan társadalmakban, amelyekben több életképes kulturális csoport él együtt, a multikulturalizmus központi elemként jelenik meg minden valódi liberális programban.” (Túl a nemzetállamon című tanulmányában Kis János is amellet érvel, hogy a liberalizmus alapelvei – meghatározott feltételek teljesülése esetén – összhangba hozhatók a kisebbségek kollektív jogainak elismerésével. E

mű gondolatmenete, kiváltképp a multinacionális állam sajátosságainak elemzése – mutatis mutandis – a liberális multikulturalizmus politikai filozófiájának lényegi összefüggéseit is érinti.)

Az irányzat egyik legkényesebb, legtöbb vita övezte kérdése a különböző együtt élő kultúrák értékességének, egymáshoz viszonyított jelentőségének elméleti és gyakorlati dilemmáiból ered. A válaszok – bizonyos határokon belül – itt is eltérőek. (Természetesen, a Saul Bellow-nak tulajdonított szellemeskedésben tükröződő fölénytudatot – „Ha majd a zulus is adnak egy Tolsztojt a világnak, akkor őket is olvasni fogjuk.” – az áramlat minden képviselője elutasítja, vagyis mi sem áll távolabb tőlük, mint a civilizáltak-barbárok mind anakronisztikusabbá váló fogalompárjában való gondolkodás.) Taylor szerint az egyik legnagyobb problémát az okozza, hogy „a kedvező értéktételek makacs követelése paradox (...) módon homogenizál, mert felteszi, hogy már megvannak a kritériumaink az ilyen értéktételekhez. A rendelkezésünkre álló kritériumok azonban az észak-atlanti civilizáció kritériumai, és így az ítéletek kimondatlanul bár, de a mi kategóriáinkba fogják beleerőltetni a többieket.” Ezt előrebocsátva óvatosan cáfolja mind a teljesen egyenlő érték elismerésére, mind pedig az etnocentrikus fensőbbiségre alapozott szélsőséges nézeteket, s egy meglehetősen bizonytalanul körvonalazott köztes álláspontot ajánl figyelmünkbe: „jó okunk van feltenni, hogy azon kultúrák, amelyek számos különböző jellemű és temperamentumú ember számára (...) segítettek megfogalmazni a jóval, a szenttel, a csodálatra méltóval kapcsolatos intuícióikat, majdnem biztos, hogy nekünk is tudnak olyat mondani, ami akkor is méltó csodálatunkra és megbecsülésünkre, ha sok olyasmi kíséri, amittől visszaborzadunk vagy amit el kell utasítanunk.” Habermas viszont – Susan Wolfot idézve – az ilyen típusú megközelítéseket eredendő és alapvetően elhibázottaknak ítéli: „Az elismerés megtagadásán keresztül állandósult súlyos károk legalább egyikének nem annyira ahhoz a kérdéshez van köze, hogy az az ember vagy kultúra, amelytől megtagadták az elismerést, minden embernek valami fontosat mondott-e. E kár elhárításának szükségessége nem abból a feltevésből (...) adódik, hogy egy meghatározott kultúra különleges értéket képvisel azon emberek számára, akik nem tartoznak hozzá.”

A multikulturalizmus egyik vissza-visszatérő – s a fentebbiekhez kapcsolódó – dilemmája, hogy miként viszonyuljunk bizonyos kultúrák antihumanusnak minősülő, netán elemi emberi jogokat is sértő hagyományaihoz, kegyetlen, megnyomóító, embertelen rítusaihoz. Számomra e tekintetben is Joseph Raz véleménye a legmeggyőzőbb: az elfogadhatatlan – mondjuk rabszolgatartó vagy faji megkülönböztetésen alapuló – kultúrákat „csak abban a mértékben támogathatjuk, amennyiben semlegesíteni vagy ellensúlyozni tudjuk elnyomó oldalukat (kilépési lehetőséget biztosítva például a csoport hátrányos helyzetű tagjainak)”. De minden korlátozás esetében – a küzdelem eszközeinek megválasztásakor – mértéktartást és megfontoltságot ajánl.

A multikulturalizmus létrejöttének egyik inspirálója az a felismerés volt, hogy a kisebbségi kultúráktól a többség által igényelt – szélsőséges esetben kikényszeríteni próbált – asszimilálódás egyrészt megannyi traumát okoz, eleve hátrányos helyzetet teremt, másrészt – legalábbis rövidebb távon – többnyire nem is működik, inkább éppen sértéssel az elutasított tradíciók kétségbeesett védelmezésére sarkall. Kötetbeli cikkében Zigmund Bauman igen meggyőzően tárja föl a rigorózus

asszimilációs követelésekben – és a kielégítésük kísérleteiben – megbúvó veszedelmes szociálpszichológiai csapdát: „Noha hatékonyan elidegenítette az érintetteket eredeti közösségüktől, az asszimiláció nem jelentette a teljes és feltétel nélküli befogadást az uralkodó nemzet részéről. Az asszimilánsok keserűen döbrentek rá, hogy valójában csak az asszimilációs folyamathoz asszimilálódtak. Csak a többi asszimilánsal voltak közös problémáik, aggodalmaik és gondjaik. Odahagyva eredeti közösségüket és elveszítve lelki kapcsolataikat, az asszimilánsok egy másik közösségbe, az „asszimilánsok közösségébe” pottyantak bele – amely azonban éppolyan idegennek és marginalizáltnak bizonyult, mint az, amelyből menekültek.”

A multikulturalizmus ausztrál baloldali teoretikusai között akad olyan is, aki az irányzatot – hosszabb távon – az asszimiláció legtoleránsabb, ezért leghumánusabb változatának tekinti. E közelítésmód az olyan jellegzetes bevándorlóországok esetében tűnik megfontolandónak, melyekben nagyon sokféle, ám a többséghez képest – külön-külön – viszonylag csekély lélekszámú etnikum él. Ausztráliába például a világ több mint száz országából érkeztek immigránsok. S a tapasztalatok azt mutatják, hogy a második generációban már halványul a származás tudata, identitás meghatározó jelentősége csökken, a harmadik generáció pedig már zömében asszimilálódott. Ebben komoly szerepe van az anyanyelvi kommunikáció fokozatos leépülésének. A választóvonal e tekintetben a második és a harmadik nemzedék között húzódik: az előbbi még többnyire kétnyelvű, az utóbbi azonban már rendszerint csak angolul tud, s legfeljebb néhány szót, fordulatot ismer a nagyszülők nyelvéből. S ha nagyon erős vallási, a többségtől teljesen eltérő kulturális hagyománykör nem köti az egyént eredeti csoportjához, akkor a nyelvi asszimiláció egyben a többséggel való teljes azonosulást is magával hozhatja. Noha az ausztrál állam ma már külön figyelmet – és jelentős közpénzeket – fordít arra, hogy a különböző etnikumok fenntarthatassák kultúrájukat, arra egyszerűen nem vállalkozhat, hogy a bevándoroltaknak anyanyelvi iskolákat biztosítson. Ez egyrészt – az etnikum földrajzi szóródása miatt – technikailag megoldhatatlan lenne, másrészt pedig a többségre aránytalanul nagy pénzügyi terhetek róna. (Ugyanakkor speciális helyzetek-

Amit nálunk nem talál,
azt nem is érdemes
elolvasni.

JRÓK BOLTJA

1061 Budapest,
Andrássy út 45.
Tel.: 122-1645,
142-4336
Fax: 142-4311

ben, például az igazságszolgáltatás procedúráiban az angolt nem anyanyelvi szinten beszélő érintettek jogszabály garantálja a szaknyelv terminológiájában is jártas tolmács segítségét. Vagy a munkahelyeken a balesetvédelmi előírásokat az angolon kívül az ott dolgozó valamennyi bevándorló anyanyelvén is ki kell függeszteni.)

Az összeállítás szerzői közül Frank-Olaf Radtke – enyhén szólva – a legszkeptikusabb az áramlat alapeszméit és törekvéseit illetően. A multikulturalizmus – általa vélt – fő típusainak felsorolásából mindenekelőtt az derül ki, hogy az irányzat hívei vagy naivak vagy cinikusak, esetleg „reaktív fundamentalisták”, sőt: egyik ágát egyenesen a szociáldarwinizmus igenlésével véli jellemezhetőnek. (E meglehetősen különös következtetésre például annak révén jut, hogy a yuppie-szerű életforma és mentalitás legellenszenvesebb, karikatúrisztikusan megrajzolt vonásait a multikulturalizmus egyik változatának jegyeivé avatja. Bret Easton Ellis hősei – a multikulturalizmus reprezentánsaiként! Másik típusát a nemzetközi tőke manipulációiból igyekszik levezetni: a bevándorlók olcsó munkaereje az ő érdekeit szolgálja, ezért arra törekszik, hogy a többségi társadalomnak az idegenekkel szembeni bizalmatlanságát egyebek mellett a multikulturalizmus propagálásával enyhítse. Tipológiájában az előbbi cinikus-kulináris, az utóbbit pedig demográfiai-instrumentális multikulturalizmusnak nevezi. Kevéssé érthető azonban, hogy ezek miért éppen magának a multikulturalizmusnak s nem pedig a vele visszaélők, reá esetleg csupán hivatkozók eseteit képezik. Ezen logika szerint – mondjuk – a „békeharc” jelszavait lobogtató hajdani agresszív szovjet fegyverkezési programok militáns politikáját is a békemozgalmak egyik autentikus válfajának kellene tekintenünk, lényegüket pedig ennek alapján megítélnünk.) További fő kritikai megjegyzéseinek egy részéből arra következtethetünk, hogy a szerző a biopolitika vagy az identitáspolitika legszélsőségesebb változatainak elképzeléseit azonosítja a multikulturalizmussal, ráadásul folyamatosan eltekinteni látszik attól, hogy – miként azt főntebb láthattuk – az áramlat mértékadó képviselőinek nézetei is jelentős különbségeket tartalmaznak.

A kötet szövegei arra is rádöbbennek olvasójukat, hogy a magyar politikai közgondolkodás (is) egyelőre milyen távol áll a bennük kifejtett elvektől, normáktól. Példázza ezt a hónapok óta tartó, egyre veszélyesebb következményeket rejtő Fejér megyei romaügy politikai kezelése, pontosabban az, hogy az illetékesek a válság mélyülése ellenére hosszú ideig szembeszökően passzívak maradtak. A Magyarok Világszövetségének elnöke pedig nemrég egy összefüggés nélkül arra buzdította hallgatóságát, hogy „ki kellene munkálni azokat a

gondolatokat, hogy demokrácia csak olyan körülmények között lehetséges, ahol egykultúrájú nép él.” Mielőtt az elnöki felszólítás hatására bárki is hozzálátna e gondolatok kimunkálásához, talán nem árt jelezni, hogy a feladat meglehetősen nehéznek ígérkezik: az aspiránsoknak ugyanis vagy azt kellene bizonyítaniuk, hogy az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Svédországban, Svájcban, Németországban stb. nincs demokrácia, vagy azt, hogy ezekben az országokban (s továbbiak tucatjaiban) „egykultúrájú nép” él. Egyik változat sem tűnik könnyűnek.

„Szürke az elmélet, de az élet aranyfája zöld” – int bennünket Goethe. Hadd utaljak tehát végezetül arra, hogy a multikulturalizmus kérdései számomra nem csupán elméleti problémák megoldási kísérleteinek szellemi izgalmát nyújtják. Nemrég hosszabb időt tölthettem Ausztráliában, ahol a multikulturalizmus egy sajátos változata az ország legjelentősebb politikai erőinek közös – törvények sorában kifejeződő, speciális intézményeket működtető – ideológiáját alkotja. Természetesen, ez a variáns is megannyi problémával küszködik, olykor súlyos konfliktusok terhelik, de ezek sem feledtethetik az alapvető élményt: az általam valamennyire ismert országok közül Ausztráliában volt a legkellemesebb idegennek lenni – s épp az emberi „klíma” folytán. A tapasztalatok azt is mutatták: az itteni olasz, görög, szerb, horvát, török, arab stb. bevándorló itt sokkal jobb helyzetben van, mint a földkerekség sok-sok részén, identitásuk összetettsége ebben az országban kevesebb gondot okoz. S végeredményben a multikulturalizmus kiváltképp erről szól. Arról, hogy akár a szülőföldünkön, akár az önként választott vagy a kényszerek hozta hazánkban minél inkább otthon érezhessük magunkat.

BALOGH ERNŐ

Hankiss Elemér: Az emberi kaland

Merész kalandra vállalkozott Hankiss ebben a könyvében: olyan gondolati utazásra, amely az Embert mint egészet járja körül, s ehhez a különféle embertudományi diszciplínákat, a vallástörténetűl az ismeretelméletig és az esztétikáig, csak segédanyagként tekint. Utazásának ugyan fontos állomásai e diszciplínák – hiszen ezekből áll össze a könyv egy-egy fejezete –, de egyikük sem térítheti el szerzőnk figyelmét az alapkérdésről, mely körül a könyv forog, tudniillik arról, hogy mi is az embernek nevezett nyavalyás kis lény helye az univerzumban? Hogyan kerültünk bele ebbe a világba? Itthon vagyunk-e benne, vagy idegenekként kell-e benne küzdenünk az életben maradásért? – erről szól „Az emberi kaland”.

A szerző azzal kezdi, hogy rácsodálkoztatja az olvasót az emberi faj egyedüllétére, kozmikus értelemben vett egyediségére és metafizikai értelemben vett magárahagyatottságára. De ez csak a kiindulás, mert Hankiss nem a prófétikus ráérzés műfaját műveli, hanem tudósként, pontosabban az antropológia és az egyetemes szellemtörténet figyelmes olvasójaként nyúl a felvetett kérdéshez, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy olvasóit is magával ragadja. S hogy ez így is történik, ez a szerző problémalátó és -szintetizáló képessége mellett nem utolsósorban színes és érzékletes stílusának köszönhető, amely a könyv olvasását mindvégig élvezetessé teszi.

Hankiss érdeklődésének középpontjában az emberi szellem értékkeremtő képessége, ezen belül is a fogalmi konstrukciók védő, nyugtató, felszabadító funkciója áll. A prométheuszi stratégiát ismertnek tekintve, a szerző elsősorban az „apolóni stratégiára” szegi tekintetét, arra, „hogy története során az emberiség hogyan hozta létre és hogyan tartotta fent azokat a szimbolikus szférákat, amelyek védelmet nyújtottak neki” (40). Ernst Cassirer nyomdokát követve Hankiss az embert mindenekelőtt *mítoszteremtő lénynek* tekint. Alaptézise az, hogy a mítoszok és vallások, a szellemi világképek és a műalkotások (de az erkölcsi fogalmak is, s általánosságban minden, amit az ember kitalál) „védték s védenek minket egy üres és értelmetlen világmindenség rettenete ellen” (224). Az agyoncsépezt „ideológia” szó üdítően hiányzik a könyvből.

A legősibb mítoszoktól kiindulva Hankiss bekukkant az embertudományok úgyszólván minden területébe, ideértve olyan elvont világokat is, mint a büntudat lélektana vagy a morálteológia. De van hely a könyvben az Édenkertnek, az egyházi és a profán építészetnek, a játék, a tréfa és a szépség világának, s ezen belül olyan mélységeken földi dolgoknak is, mint a modern vásárlóközpont, a futball, vagy a parfümök érzékisége. A szerző érdeklődése mindenre kiterjed, „ami emberi”, miközben egy pillanatig sem téveszti szem elől, hogy a fogalmi konstrukciók s azok materiális lecsapódásai csak *tükrök*, amelyeken keresztül neki, szerzőnek, s vele az olvasónak, az Embert kell szemlélennie, s amennyire lehet, megértenie.

Módszerét szemléltetendő ragadjunk ki találmónra egy fejezetet a Káosz és kozmosz ma címet viselőt (83–91). Szó van ebben a televízió „puszta fényből felépített fikatív világáról, az automobilról, amely minden külső hatást kiiktatni próbál „zárt és teljes univerzum”, s még bővebben a modern bevásárlóközpontokról, amelynek belső világában „nincs hó, és nincs ólmos eső, nincs zivatar, és nincs aszály, nincs tél és nyár, nincs nappal és éjszaka, semmi sem emlékeztet a fájdalmas mulandóságra. Örök tavasz uralodik itt, virágáradatokkal, szökökutakkal, s az illatos szellők istenével, Zephirosszal (akit itt történetesen és prózaian csak légkondicionálásnak neveznek)”.

Szóval ebben az élvezetes stílusban és ilyen érzékletesen vezetettnek elő ebben a könyvben az emberiség nagyobb és kisebb titkai, az „apolóni stratégia” változó arcai, amelyek mögött szerzőnk az emberi létállapot állandóját próbálja megragadni. Kell-e mondani, milyen hatalmas olvasmányanyag van e szintézisnek szánt antropológiai esszé kétszázvalahány oldalába összetömörítve?

A könyv végére jutva az olvasó (mint ahogy a szerző is) felteszi magának a kérdést, hogy vajon eredményesnek bizonyult-e az emberi fikcióknak az a szövevénye, amelyet közönségesen kultúrának neveznek? Leküzdhető-e vele a fizikai világ félelmetes idegensége és nyomasztó közömbössége? Hankiss a kérdésre nem ad egyértelmű választ; úgy tűnik, az olvasóra bízta a következtetés levonását. Ez így rendben is volna, elvégre ki-kij saját bölcsességének kovácsa. Szerzőnk megenedő, sugalmazó, végleges válaszoktól tartózkodó alapállása még rokonszenvesebb volna, ha könyve több pontján is (149, 223) a posztmodern gondolati játékot nem emelné egy szintre az emberi mítoszalkotás visszatérő motívumaival vagy a tapasztalat kontrollja alatt álló tudományos fogalomalkotással. (*Helikon*)

KENDE PÉTER

Nappali ház

MŰVÉSZETI ÉS IRODALMI SZEMLE